

Голові разової спеціалізованої вченої ради
з розгляду та захисту дисертації на
здобуття ступеня доктора філософії
Міжрегіональної Академії управління персоналом
доктору юридичних наук, доценту Нестору В.Р.

ВІДГУК

**офіційного опонента доктора юридичних наук, професора
НАГНИБІДИ Володимира Івановича на дисертацію БАРІНОВА Артема
Олександровича «Позитивні дії у правовій системі США: історія, судова
практика та сучасні виклики у світлі міжнародних стандартів»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії
з галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 Право**

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Актуальність дослідження зумовлена тим, що питання позитивних дій (affirmative action) у правовій системі США перебуває в епіцентрі сучасних юридичних та суспільних дискусій, які тривають уже кілька десятиліть, але особливо загострилися після зміни конституційно-правових орієнтирів у 2023 році. Позитивні дії є одним із найбільш складних інструментів регулювання рівності, оскільки вони водночас спрямовані на виправлення історичної несправедливості та мають відповідати вимогам формальної рівності, закріпленої в американському конституціоналізмі. Такий внутрішній дуалізм створює значний простір для доктринальних

конфліктів, що робить тему дослідження надзвичайно актуальною в теоретичному й практичному вимірах.

Зміна правового режиму після рішення Students for Fair Admissions стала поворотною точкою у розвитку всієї системи забезпечення рівних можливостей у США. Вона змусила освітні заклади, бізнес і державні інституції шукати нові підходи до реалізації принципу недискримінації в умовах жорстких правових обмежень. Тому наукове осмислення того, яким чином трансформувався інститут позитивних дій та якими можуть бути його альтернативні моделі, є не лише важливим завданням юридичної науки, а й безпосередньою практичною потребою для широкого кола суб'єктів правозастосування.

Додаткову актуальність темі надає і той факт, що дебати навколо позитивних дій давно вийшли за межі суто американського контексту. Подібні за своєю природою механізми спеціальних тимчасових заходів функціонують у правових системах різних регіонів світу, що створює можливості для порівняльного аналізу та критичного осмислення міжнародних підходів до забезпечення фактичної рівності. Таким чином, дисертаційне дослідження не лише висвітлює важливу правову проблему США, а й робить внесок у ширшу академічну розмову про допустимі та ефективні моделі усунення структурної нерівності в сучасних демократичних суспільствах.

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, які сформульовані у дисертації. Дисертаційне дослідження Барінова Артема Олександровича засвідчує глибоке розуміння автором складності правової природи позитивних дій та здатність критично опрацьовувати комплексний характер нормативних та доктринальних джерел. Зміст роботи демонструє високий рівень аналітичної культури: автор не лише описує явище affirmative action, а й пропонує його власне бачення крізь призму

конституційної доктрини, міжнародного права та сучасних соціально-правових трансформацій. Важливо підкреслити, що дослідження не обмежується суто правовими аргументами, а використовує широке коло міждисциплінарних джерел, що підсилює достовірність і переконливість викладених висновків.

Поставлена мета, що полягає у тому, щоб простежити генезу позитивних дій, виявити їх концептуальні підвалини та проаналізувати трансформації інституту під впливом нових рішень Верховного Суду, реалізована у роботі послідовно та досить глибоко. Автор не зупиняється на класичних етапах еволюції позитивних дій, але й звертає увагу на менш очевидні, але важливі аспекти, зокрема роль адміністративних механізмів у структурі американської політики рівності, вплив федеральних агенцій, а також особливості взаємодії між правовою доктриною та освітніми практиками. Це дозволяє не просто відтворити історичний розвиток інституту, а й показати його сучасну багатовимірність.

Водночас цінним є те, що дисертація виходить за межі традиційного для такого виду робіт аналізу судових рішень, акцентуючи увагу на сутнісних аспектах, які багато у чому визначили сучасний стан політики позитивних дій: політичній поляризації, зміні критеріїв соціальної справедливості, посиленні суспільної уваги до DEI-підходів (від англійського Diversity, Equity, Inclusion – різноманітність, справедливість, інклюзія). Важливо, що у роботі аналіз рішення Students for Fair Admissions подано не декларативно, а як частину ширшої тенденції – зміни парадигми американського конституційного права щодо рівності. Це демонструє здатність автора розглядати правові явища у ширшому соціально-історичному контексті.

Джерельна база роботи охоплює широкий спектр матеріалів: від класичних федеральних норм і рішень Верховного Суду до звітів освітніх установ, аналітичних досліджень американських правничих асоціацій та міжнародних документів щодо спеціальних тимчасових заходів. Такий комплексний підхід

дозволив автору сформулювати висновки, які відзначаються багатосторонністю та комплексним мультидисциплінарним характером. Застосування як нормативних, так і емпіричних даних свідчить про прагнення автора критично перевіряти теоретичні положення через практичні показники.

Структура дисертації є логічно вибудованою: 3 розділи та 8 підрозділів послідовно розкривають концептуальний, історичний, порівняльний та прикладний виміри проблеми. Особливої уваги заслуговує здатність автора інтегрувати аналіз DEI-політик у бізнес-секторі з правовою оцінкою трансформації освітніх практик.

Узагальнюючи, варто підкреслити, що дисертаційна робота Барінова Артема Олександровича містить обґрунтовані висновки, які є логічно вивіреними та підтвердженими різноплановими джерелами. Вони мають значне теоретичне значення для науки конституційного та міжнародного права, а також практичну цінність для аналізу сучасного стану рівності у США, особливо в умовах обмеження позитивних дій та реформування DEI-політик після 2023 року.

Новизна наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих в дисертації. Наукова новизна дисертаційної роботи Барінова Артема Олександровича проявляється передусім у тому, що автор здійснив глибоке переосмислення інституту позитивних дій на перетині кількох сфер дослідження: конституційного, історико-правового, соціально-правового та міжнародного. У роботі не лише систематизовано відомі положення про вчення про позитивні дії, але й запропоновано нове бачення його функціонування в умовах актуальних трансформацій американського правового простору. Особливої уваги заслуговує здатність дисертанта виокремити ті елементи цього інституту, які залишалися малодослідженими в українській та європейській

правовій науці, – насамперед практичний вплив змін конституційної доктрини на діяльність освітніх інституцій та приватного сектору.

Важливо підкреслити, що новизна дослідження полягає не лише в аналізі історичної динаміки позитивних дій, а й у демонстрації внутрішньої суперечливості цього явища, яке формувалося під впливом як судових рішень, так і політичних та адміністративних ініціатив. Дисертант аргументовано показує, що сучасний стан політики позитивних дій є результатом складної взаємодії між правовими нормами, соціальною практикою та нормативними очікуваннями різних груп населення.

Окремої уваги заслуговує порівняльний аспект новизни. Автор не обмежується аналізом американської моделі, а вводить її у ширший контекст міжнародних стандартів та підходів ООН до спеціальних заходів, спрямованих на усунення структурної нерівності. Це дозволяє не лише оцінити відповідність американських практик глобальним тенденціям, але й виявити принципові розбіжності між концептуальними основами різних правових систем. Унаслідок цього сформульовано низку положень, які становлять самостійний науковий внесок і можуть слугувати теоретичною основою для подальших досліджень у сфері політики рівності.

Серед результатів дисертаційного дослідження чітко простежуються положення, що мають ознаки наукової новизни. Уперше здійснено всебічне дослідження формування та концептуальної еволюції позитивних дій у правовій системі США як специфічного правового інструменту, що виник у відповідь на багатовікові форми расової та соціальної нерівності. Автор не лише відтворює історичні витоки цього інституту – від перших президентських указів початку 1960-х років і положень Закону про громадянські права 1964 року, – але й демонструє, як поступово формувався взаємозв'язок між соціальною політикою держави та правовими механізмами її практичного втілення. У дисертації

переконливо обґрунтовано тимчасовий, компенсаційний і коригувальний характер позитивних дій, а також показано, що принцип легітимних очікувань став ключовим інструментом забезпечення балансу між інтересами окремої особи та суспільною метою досягнення фактичної рівності. Важливим результатом є також переосмислення рішень *Regents of Univ. of California v. Bakke* (1978) і *Grutter v. Bollinger* (2003), що дало можливість показати логіку трансформації принципу пропорційності у практиці Верховного Суду США та його роль у формуванні засад доктрини суворого контролю (*strict scrutiny*). На цій основі автор реконструював модель переходу американського підходу від орієнтації на фактичну рівність до домінування концепції формальної рівності у новітній судовій доктрині.

Удосконалено понятійно-правове розмежування формальної та фактичної рівності у сфері застосування позитивних дій. Автором чітко визначено критерії, що впливають на оцінку допустимості таких заходів, зокрема межі їхніх цілей, можливість виникнення зворотної дискримінації, небезпеку посилення стереотипів, ризики надмірного впливу на інші соціальні групи та проблему тривалості програм. На підставі цього доведено, що зазначені фактори стали ключовими аргументами в американському конституційному дискурсі, який поступово сформував вимогу переходу до універсального принципу расової нейтральності.

Окремі положення дослідження набули подальшого розвитку в частині аналізу сучасної судової практики, зокрема еволюції позицій Верховного Суду США щодо позитивних дій. Автор простежує поступове зміщення акцентів – від визнання обмеженої легітимності застосування *race-conscious* підходів до фактичного їх витіснення з освітньої сфери після рішення *Students for Fair Admissions*. Окрім цього, у роботі аргументовано висвітлено нові тенденції, що охоплюють приватний сектор: аналіз справи *Fearless Fund* (2023) вперше показує

можливість перенесення методології судового контролю за позитивними діями зі сфери публічного права на корпоративні програми різноманіття, рівності та інклюзії (DEI). У результаті автору вдалося продемонструвати широке коло правових наслідків сучасної судової політики, що виходять далеко за межі традиційної освітньої тематики.

Значна частина положень, винесених Баріновим Артемом Олександровичем на захист, переконливо свідчить про наявність істотної наукової новизни та здатність автора запропонувати самостійне бачення складної та багатовимірної проблематики позитивних дій у США. Особливої уваги заслуговує проведений дисертантом аналіз статистичних та дослідницьких матеріалів, які відображають реальні наслідки відмови окремих штатів від програм affirmative action. Представлені дані демонструють чіткі й закономірні тенденції, зокрема зменшення представленості окремих меншин у провідних університетах та професійних юридичних школах. Це дає підстави зробити висновок, що моделі, засновані виключно на формальній расовій нейтральності, не забезпечують належного рівня різноманіття і не компенсують історичних асиметрій.

Важливим здобутком роботи є докладний аналіз того правового та інституційного середовища, яке склалося після зміни конституційної доктрини у 2023 році. Автор показує, що різке звуження можливостей застосування race-conscious політик в освітній сфері та приватному секторі спричинило значну правову невизначеність. Університети, органи влади та бізнес-структури змушені адаптуватися до ситуації, в якій законодавчі та судові орієнтири ще не виробили стабільних формул, а усталеної моделі оцінювання життєвого досвіду дискримінації наразі не існує. До цього додаються й інші виклики – суперечність між судовими підходами різних інстанцій, дефіцит методик перевірки рівності результатів, а також зростаючий ризик оскарження корпоративних DEI-ініціатив.

Разом із тим, дисертація містить низку пропозицій, які мають потенціал для формування сучасних стандартів правового регулювання у цій сфері. Серед них такі: обґрунтована необхідність створення єдиної рамки для оцінювання DEI-практик; вироблення критеріїв для альтернативних підходів до відбору кандидатів; формування послідовних методів правової експертизи корпоративних політик; систематичне залучення світового досвіду держав, що застосовують спеціальні тимчасові заходи для подолання структурної нерівності. Такий науковий доробок створює підґрунтя для подальшого вдосконалення підходів до забезпечення рівних можливостей у США.

Зауваження та пропозиції за змістом дисертації. Поглиблене ознайомлення з дисертацією Барінова Артема Олександровича засвідчує, що автор фахово та комплексно аналізує доволі непростий та багатовимірний предмет дослідження – інститут позитивних дій у США. У роботі простежується не лише знання нормативної бази та судових рішень, але й уміння поєднати різні рівні аналізу: історичний розвиток доктрини, її концептуальні засади, міжнародно-правовий контекст та сучасні практики у сфері DEI. Відчутно, що структура дослідження вибудована з урахуванням розуміння специфіки предмету дослідження: кожен розділ логічно продовжує попередній, формуючи послідовне й ґрунтовне бачення того, як позитивні дії еволюціонували і які правові наслідки має їх трансформація у XXI столітті. Такий системний підхід додає дисертації теоретичної завершеності та практичної актуальності.

Разом із тим, з позицій комплексної наукової оцінки доцільно відзначити кілька моментів, які могли б бути висвітлені ширше або отримати додатковий аналітичний акцент.

1. Попри ґрунтовне висвітлення ключових рішень Верховного Суду США, у роботі лише окреслено, але не розгорнуто внутрішню суперечливість тлумачень

принципу рівного захисту різними суддями у різні періоди. Зокрема, залишаються поза докладною увагою альтернативні підходи окремих суддів, які формують важливі контраргументи в американській правовій доктрині й значною мірою впливають на подальший розвиток правових концепцій. Посилення цього аспекту дозволило б глибше показати еволюцію конституційних ідей, а не лише їх «загальноприйняті» результати.

2. У дисертації подано огляд емпіричних даних, однак майже не аналізується питання методологічної вивіреності (переконливості) різних моделей вимірювання впливу affirmative action. Наприклад, у роботі не розглянуто альтернативні економічні індикатори, що дозволяють оцінювати довгострокові результати позитивних дій (доходи, професійна мобільність, вплив між поколіннями тощо). Розширення цього напрямку могло б поглибити розуміння реального соціального впливу політики позитивних дій, виходячи за межі суто освітньої статистики.

3. У роботі окреслено загальні тенденції щодо обмеження політик, спрямованих на покращення становища расових меншин, але не приділено належної уваги питанню юридичних ризиків та видів відповідальності, які несуть університети та приватні компанії після 2023 року. Цей аспект є важливим у зв'язку з тим, що багато сучасних спорів стосуються саме меж правової відповідальності й тлумачення заборонених форм преференцій. Аналіз цього питання дозволив би оцінити практичні наслідки судової доктрини значно ширше.

Підсумовуючи наведені міркування, варто підкреслити, що висловлені зауваження спрямовані виключно на поглиблення окремих аспектів дослідження і не ставлять під сумнів його цілісності чи наукової вагомості. Навпаки, окреслені дискусійні моменти відкривають простір для подальших студій і можуть стати підґрунтям для формування нових підходів до розуміння інституту позитивних дій у контексті сучасних правових змін.

Дисертація Барінова Артема Олександровича демонструє значну теоретичну та концептуальну складність поставлених завдань, охоплює широкий спектр джерел і використовує різні методологічні інструменти, що природно зумовлює появу окремих питань для подальшої наукової дискусії. Виявлені аспекти для уточнення та коментування не применшують цінності дослідження, а, навпаки, свідчать про масштабність і глибину обраної проблематики та її спроможність генерувати нові напрямки правового аналізу.

Висновок щодо відповідності дисертації встановленим вимогам. Проведений аналіз дисертаційного дослідження дає підстави стверджувати, що автор сумлінно дотримався вимог академічної доброчесності та загальноприйнятих правил наукової етики. У роботі простежується коректне й послідовне використання джерел: цитати наведено з дотриманням правил посилання, а інтерпретації судових рішень, наукових праць і статистичних даних супроводжуються відповідними бібліографічними відмітками. Автор чітко окреслює методи й матеріали, на яких ґрунтується аналіз, що забезпечує прозорість і відтворюваність дослідницьких результатів.

У тексті не виявлено порушень, які б свідчили про недоброчесні практики: відсутні ознаки плагіату, недостовірних запозичень чи спотворення фактичних даних. Навпаки, структура роботи та спосіб викладу матеріалу засвідчують, що дисертація виконана самостійно й базується на ретельному опрацюванні значного масиву нормативних, судових та аналітичних джерел. Логіка аргументації є послідовною, а виклад – методологічно виправданим і науково коректним. Отже, дисертаційна робота повною мірою відповідає вимогам щодо академічної доброчесності та стандартам підготовки кваліфікаційних досліджень, що підтверджує її належний науковий рівень.

На підставі викладеного вважаю, що дисертаційне дослідження Барінова Артема Олександровича «Позитивні дії у правовій системі США: історія, судова практика та сучасні виклики у світлі міжнародних стандартів», яку подано на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право відповідає вимогам, встановленим Порядком підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями від 03 квітня 2019 року № 283, від 19 травня 2023 року № 502, від 3 травня 2024 року № 507), пунктам 6, 7, 8, 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, є завершеною самостійною науково-дослідною роботою, у якій отримано нові обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують наукове завдання, що має значення для юридичної науки, а її автор Барінов Артем Олександрович за результатами публічного захисту заслуговує на присудження освітньо-наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

завідувач відділу методології євроінтеграції приватного права
Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України,
доктор юридичних наук, професор

Володимир НАГНИБИДА